

Dr hab. Rafał Łatka

Warszawa, 23 VIII 2021

Biuro Badań Historycznych IPN

Ul. Janusza Kurtyki 1

02-676 Warszawa

Recenzja maszynopisu pracy doktorskiej:

Kamila Michaluka

„Pojęcie i istota rozwoju gospodarczego w nauczaniu papieskim po Soborze

Watykańskim II (1965 - 2015)”

przygotowanej pod kierunkiem

dr hab. Waldemara Kozyry prof. UMCS

Uwagi generalne, metodologia, konstrukcja pracy

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska przygotowana przez K. Michaluka jest pracą o charakterze interdyscyplinarnym. Autor korzystał z aparatu naukowego z zakresu historii, ekonomii (szczególnie w zakresie używanych pojęć), katolickiej nauki społecznej a nawet teologii. Dzięki temu praca zyskała całościowy charakter, gdyż jej problematyka została omówiona wielostronnie, z różnych punktów widzenia. Doktorant dość swobodnie operuje metodologią każdej z tych nauk, co należy poczytać za duże osiągnięcie. Wybór trudnego i nieopracowanego dotychczas tematu również należy docenić, gdyż jest to krok w dobrą stronę do zrozumienia kluczowej problematyki z zakresu nauczania społecznego Kościoła po Soborze Watykańskim II.

Doktorant wykorzystał w swojej analizie wszystkie najważniejsze źródła pierwotne, ze szczególnym uwzględnieniem kolejnych encyklik papieskich oraz kluczowych dokumentów wydawanych przez Stolicę Apostolską. W swoich rozważaniach odwoływał się także do wypowiedzi kolejnych ojców świętych na temat rozwoju gospodarczego (doktorant słusznie zauważył, że szczególnie istotne są wypowiedzi papieskie podczas kolejnych pielgrzymek). Autor sięgał również szeroko do literatury przedmiotu, zarówno polskiej jak i obcojęzycznej.

Rozprawa składa się ze: wstępu, 8 rozdziałów, zakończenia oraz bibliografii. Poszczególne części pracy uszeregowano wg kryterium problemowego. Rozdziały

tematyczne wchodzi w skład dwóch większych części. Konstrukcja pracy nie budzi poważniejszych wątpliwości i nie zgłaszam do niej zastrzeżeń.

Wstęp został przygotowany w prawidłowy sposób. Autor właściwie zdefiniował najważniejsze problemy badawcze, wskazał dlaczego przyjął takie a nie inne ramy chronologiczne dla swojej analizy, omówił podstawę źródłową rozprawy oraz zróżnicowaną literaturę przedmiotu. Można by się jedynie zastanowić czy omówienie literatury przedmiotu nie powinno być bardziej szczegółowe i zawierać oceny Autora na temat wartości poszczególnych opracowań – w kontekście wydania pracy drukiem zalecałbym takie rozszerzenie tej problematyki.

Pierwsza część rozprawy ma charakter wprowadzający i składa się z 4 rozdziałów. Autor omawia w niej najważniejsze uwarunkowania rozwoju gospodarczego w świetle nauczania papieskiego po Soborze Watykańskim II. Pierwszy rozdział ma charakter teoretyczny, nakreślono w nim kluczowe pojęcia używane w dalszych rozważaniach. W drugim Doktorant wskazuje przyczyny zainteresowania Kościoła (a przede wszystkim Stolicy Apostolskiej) kwestią rozwoju gospodarczego. Trzecia część rozważań koncentruje się na roli jednostki, zaś czwarta na znaczeniu instytucji dla rozwoju gospodarczego. Można by się zastanawiać czy części wprowadzające nie są zbyt obszerne w stosunku do omówienia właściwej problematyki podjętej w rozprawie. W moim jednak przekonaniu Autor podjął słuszną decyzję nakreślając dość szeroki kontekst dla swojej analizy, dzięki czemu można wpisać jego refleksje w ogólną dyskusję nad zagadnieniem rozwoju gospodarczego (wykraczającą przecież daleko poza katolicką naukę społeczną).

Druga część rozprawy, podobnie jak pierwsza, składa się z 4 rozdziałów. W pierwszym z nich Autor omówił najważniejszy według nauczania papieskiego czynnik rozwoju, czyli pracę. Rozdział szósty rozprawy a drugi w tej części dot. kapitału i zagadnień z nim związanych. Siódmy rozdział to rozważania na temat znaczenia ziemi dla rozwoju gospodarczego. Ostatni rozdział rozprawy poświęcony został z kolei roli postępu technologicznego – szans i zagrożeń z nim związanych.

Najsłabszą częścią pracy jest zakończenie. Należałoby w nim zrezygnować z dwustronicowego streszczenia treści poszczególnych rozdziałów – jest to niepotrzebne i wtórne. Wskazane byłoby od razu przejść do odpowiedzi na postawione we wstępie pytania badawcze. Ponadto, podsumowanie jest zbyt krótkie, Doktorant w sposób zbyt mało pogłębiony odpowiada na kluczowe kwestie przedstawione wcześniej w rozprawie. Podsumowanie wymagałoby zatem przebudowania i rozwinięcia, a zatem właściwie napisania na nowo.

Bibliografia została prawidłowo skonstruowana, a Autor przyjął trafne i jasne zasady jej podziału (dostosowane właściwie do treści pracy).

W niektórych miejscach pracy Autor powinien omówić poszczególne kwestie w sposób bardziej pogłębiony (szczegóły w uwagach poniżej); w innych należałoby zrezygnować z tłumaczenia pojęć dość oczywistych, jak np. *papabile*. W części rozważań podejmowanych przez Autora brakuje stawiania pytań szczegółowych – szczególnie w zakresie krytyki stanowisk papieży czy szerzej rzecz ujmując działalności Stolicy Apostolskiej.

Doktorant posługuje się generalnie precyzyjnym i naukowym językiem, tylko w pojedynczych miejscach pracy zdarza mu się używać zwrotów o charakterze publicystycznym, z których należałoby zrezygnować. Praca jest napisana dobrym stylem, a potknięcia językowe lub literowe są nieliczne.

Uwagi szczegółowe

s. 5 – po pierwszym akapicie należałoby dodać 2-3 zdania na temat tego, że misja Kościoła ma charakter przede wszystkim nadprzyrodzony, zaś kwestie społeczne czy ekonomiczne mają w tym zakresie wtórny charakter.

s. 5 – należy zdefiniować co Autor rozumie pod pojęciem: „szerszy obraz ekonomii”.

s. 9 – Autor trafnie zwrócił uwagę na zmiany strukturalne w Kościele jakie nastąpiły po Soborze Watykańskim II, należałoby jednak nieco szerzej omówić dlaczego jest to istotne w kontekście wypowiedzi papieskich na temat rozwoju gospodarczego.

s. 9-10 – stwierdzenie, że Jan Paweł II „jednak nigdy nie był w stanie zaakceptować wszystkich konsekwencji gry sił wolnorynkowych” to truizm. Żaden z papieży nie akceptował w pełni kapitalizmu i mechanizmów nim rządzących. Słusznie Autor zwraca uwagę, że polski papież znał doskonale defekty gospodarki centralnie planowanej, dodać by tu jednak należało, iż poznał również ogólne mechanizmy i sprzeczności systemu komunistycznego (nie tylko zresztą w Polsce).

s. 10 – pisząc o innej optyce Franciszka na kwestie gospodarcze należałoby dodać też, że jego spojrzenie przynosi nie tylko świeżość, ale ma również rozmaite ograniczenia, a także, iż w niektórych przypadkach zrywa ciągłość z nauczaniem jego poprzedników.

s. 11 – wydają się, że nie należy mieć wątpliwości, iż encyklika *Laudato Si'* to najważniejsza w zakresie analizowanego tematu wypowiedź papieża Franciszka.

s. 13 – do wyrażania korpusu dyplomatycznego wkradła się literówka.

- s. 13, akapit 1 – Autor powtarza słowo zróżnicowana w jednym zdaniu.
- s. 17 – należałoby krótko wskazać dlaczego przełomem są właśnie prace Josepha Schumpetera.
- s. 22 przyp. 67 – omawiając zagadnienie rozwoju gospodarczego w ujęciu Schumpetera należałoby odnieść się raczej do tekstów pierwotnych tego autora, a nie do opracowania przytaczanego przez Autora.
- s. 28 przyp. 98 – podejmowane w tym przypisie kwestie definicyjne należałoby albo przenieść do tekstu głównego, albo z nich zrezygnować. To drugie rozwiązanie wydaje mi się bardziej odpowiednie.
- s. 33 – wyrażenie, że katolicka nauka społeczna ma specyficzną koncepcję rozwoju człowieka należałoby zmodyfikować i wskazać w 2 zdaniach jaka to wizja (zamiast określenia specyficzna, lepiej pasują jednak wyrażenie: całościowa i wywodząca się z Ewangelii).
- s. 36 przyp. 137 wydają się niepotrzebny i zbyt daleko odchodzący w dygresję.
- s. 39 – słowa o apokaliptycznych rozmiarach dewastacji środowiska to publicystyczna przesada i określenie, które nie powinno znaleźć się w pracy naukowej.
- s. 40 – o humanistycznym wymiarze pracy pisał wnikliwie ks. Stefan Wyszyński w pracy *Duch pracy ludzkiej*, wydanej w 1946 r. – należałoby ją uwzględnić w podjętych rozważaniach.
- s. 53 – Stwierdzenie: „Przede wszystkim już pobieżna analiza samych tylko tytułów najważniejszych encyklik papieskich z tego okresu nasuwa myśl, że kolejni papieże, od Pawła VI począwszy, nie nauczali o rozwoju gospodarczym w tak samo kompleksowy sposób, jak czynili to odnośnie pracy, kwestii robotniczej, czy co do przekazywania życia ludzkiego” – należy uzupełnić o refleksje, że praca czy też troska o los robotników miały dla kolejnych papieży znacznie ważniejszy charakter niż zagadnienie rozwoju gospodarczego. Wynikało to wprost z zainteresowań katolickiej nauki społecznej, warunkowanej, co warto zaznaczyć misją Kościoła jakim było i jest duszpasterstwo. Autor słusznie zresztą zauważa na kolejnej stronie, iż „Sama katolicka nauka społeczna nie jest głównym zadaniem Kościoła, ale posiada duże znaczenie”.
- s. 55, koniec 1 akapitu – kwestia stosunku papieży do zaangażowania politycznego laikatu jest bardziej skomplikowana niż pisze Autor i należałoby tą kwestię nieco rozwinąć.
- s. 56-57 – należałoby dodać krótkie wyjaśnienie dlaczego dopiero Paweł VI zainteresował się szerzej zagadnieniem rozwoju gospodarczego.
- s. 58 – wydają się, że jednak kwestia pokoju była ważniejsza dla papieża wówczas niż postęp ludów.

s. 61 przyp. 272 – Stwierdzenie: „Papieże posoborowi przedstawiali siebie wręcz jako trybunów ludów najuboższych zwłaszcza w perspektywie globalizacji stosunków gospodarczych” – wydają nieco przesadzone, choć oczywiście warto zaakcentować, że w centrum zainteresowania kolejnych papieży i całego Kościoła powszechnego znajdowali się ludzie ubodzy (wynika to przecież wprost z Ewangelii).

s. 62 – należałoby wskazać w przypisie na czym polegała czarna legenda odnosząca się do Piusa XII i kto był odpowiedzialny za jej zainicjowanie.

s. 63-64 – wyjaśnienie czym jest *papabile* i *aggiornamento* uważam za zbędne.

s. 65 – należałoby raczej napisać, że najważniejsze elementy teologii wyzwolenia zostały dość jasno potępione przez Jana Pawła II.

s. 66 akapit 2 – pisząc o powołanych instytucjach należałoby przywołać ich pełne nazwy w oryginalnym brzmieniu.

s. 70 – należałoby wskazać ew. inne przyczyny rezygnacji Benedykta XVI, gdyż niemożność odbywania zamorskich pielgrzymek z pewnością nie należałby do najważniejszych powodów takiej decyzji.

s. 71 – należałoby wskazać o jakich przesłankach Autor pisał nie będzie – nawet w postaci prostego wyliczenia.

s. 72 przyp. 328 – należałoby dodać, że najważniejszym krytykiem takiego podejścia był prymas Stefan Wyszyński oraz przywołać najnowsze ustalenia w tym zakresie, jakie poczyniłem w pracy: R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo-Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970-1989*, Warszawa 2019.

s. 72 przyp. 329 – te rozważania należałoby przenieść do tekstu głównego.

s. 73 – do stwierdzenia: „Z czasem coraz bardziej dostrzegano jednak, że nawet najbardziej hojna pomoc niewiele zdziałała bez odpowiednio funkcjonujących struktur i właściwych postaw w tych miejscach i społecznościach, gdzie środki te mają trafić. Problemem skupiającym papieską uwagę stała się więc także odpowiedzialność ludów za własny rozwój” – należałoby dodać, gdzie po raz pierwszy w nauczaniu papieskim pojawiła się refleksja na ten temat.

s. 74 – można dodać, że ten wymiar refleksji nad rozwojem w co raz bardziej globalizującym się świecie dlatego pojawił się w wypowiedziach Jana Pawła II również ze względu na upadek systemu komunistycznego i rozpad Związku Sowieckiego (co wprowadziło istotne zmiany geopolityczne).

s. 75 – należałoby rozwinąć wątek o którym piszę Autor: „Specyfika papieskich wypowiedzi na niektóre tematy, zwłaszcza wymienionej encykliki o integralnej ekologii człowieka,

wymagała by dokumenty papieskie konsultowane były z całym gronem doradców, nie zawsze wierzących i zaangażowanych w życie religijne, co jednak bywało problematyczne i kładło się cieniem na niektóre propagowane pomysły, choćby zrównoważony rozwój” – szczególnie w zakresie problemów, które to rodziło.

s. 81 – należałoby zaznaczyć co nowego do refleksji Pawła VI wniósł Jan Paweł II (tym bardziej, że Autor w dalszych rozważaniach przytacza oryginalne uwagi polskiego papieża).

s. 90 – na ile udane były próby pozyskiwania przez Franciszka możliwych tego świata do jego wizji rozwoju gospodarczego? Przydałaby się w tej części odpowiedź na tak sformułowane pytanie.

s. 91-92 – należy przytoczyć źródło wypowiedzi S. Fela.

s. 98 – można dodać, że spojrzenie Jana Pawła II na rolę kobiet w społeczeństwie ukształtowało co najmniej w częściowy sposób nauczanie prymasa Stefana Wyszyńskiego w tym zakresie.

s. 99 – czy nie pojawiły się żadne wypowiedzi papieża Franciszka na temat roli kobiet, czy też nie są interesujące?

s. 109- można dodać, że znaczna część zwolenników ordoliberalizmu wprost odwoływała się do chrześcijańskiej etyki.

s. 110- należałoby dodać, że ten zwrot w polityce wschodniej Stolicy Apostolskiej i osłabnięcie ostrza krytyki komunizmu wynikał z założenia, iż możliwe jest zawarcie porozumienia z poszczególnymi państwami bloku wschodniego w kwestii zapewnienia możliwości legalnego działania Kościoła katolickiego.

s. 113- należałoby dodać, że większa akceptacja dla teologii wyzwolenia wiąże się wprost z pontyfikatem Franciszka.

s. 136-137 – należałoby się zastanowić na ile wspomniany pogląd wprost wynika z wcześniejszych prac K. Wojtyły dot. personalizmu.

s. 148 – należałoby wskazać skąd wziął się dość rozpowszechniony pogląd, że *Laudato Si'* to encyklika głównie o ekologii oraz czemu kwestiom ekologicznym Franciszek poświęca tak wiele miejsca oraz czemu wywołało to dość powszechną krytykę.

s. 163-165 – brak refleksji na temat tego czy Jan Paweł II krytykował niektóre aspekty działalności organizacji międzynarodowych.

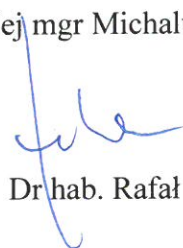
s. 168 – należałoby wskazać skąd brało się zwiększone zainteresowanie szczytami G8 żywione przez Benedykta XVI.

- s. 170 – Autor słusznie wytknął Franciszkowi jednostronność w podejściu do tematu imigrantów/uchodźców, należało jednak silnie zaakcentować, że zewarł tym samym z bardziej wyśrodkowanym stanowiskiem swoich poprzedników.
- s. 180 – warto by było szerzej potraktować wątek godności pracy u Jana Pawła II – przywołując również m.in. jego wypowiedzi dot. „Solidarności” (pisał o tym m.in. Zbigniew Stawrowski).
- s. 190 – należałoby wspomnieć, że interpretacji podejścia Franciszka do tego zagadnienia nie ułatwia charakterystyczny dla tego papieża brak precyzji. Nie wykluczałbym także *a priori*, że nie podejmuje on w tym zakresie krytyki swoich poprzedników, gdyż zdarza mu się to czynić przy innych zagadnieniach.
- s. 215 – warto by było wskazać co Jan Paweł II rozumiał pod pojęciem „dziki kapitalizm” i „sztywny kapitalizm”.
- s. 254 – należałoby udzielić odpowiedzi na pytanie: jak Jan Paweł II oceniał rozmaite patologie transformacji ustrojowej w Polsce oraz jak szczegółową wiedzę na ten temat posiadał.
- s. 263-264 – wyrażanie apokaliptyczny kryzys ekologiczny jest publicystyczną przesadą.
- s. 265 – przypisy wyjaśniające (1453-1457) na tej stronie nie są potrzebne, mają one mało wspólnego z głównym tematem rozprawy.
- s. 276-277 – wydają się, iż większe zainteresowanie Jana Pawła II rolnictwem w stosunku do Pawła VI wynikało także z jego osobistych doświadczeń funkcjonowania w kraju rolniczym jakim była Polska, gdy żył w niej przyszły papież.
- s. 290 - należałoby wskazać, że wspomniane przemówienie z 1987 r. w Łodzi miało miejsce podczas trzeciej pielgrzymki Jana Pawła II do ojczyzny.
- s. 294 – można było dodać, że już w sferze języka *Laudato Si'* stanowiło odejście od sposobu nauczania poprzedników na papieskim tronie.
- s. 298 – należałoby wskazać, iż wypowiedź z Zamościa z 1999 miała miejsce podczas kolejnej pielgrzymki do Polski.
- s. 316 – należałoby bardziej szczegółowo zdefiniować co Jan Paweł II rozumiał pod pojęciem „ekonomizm”.
- s. 333-334 – trudno zrozumieć co przytaczana wypowiedź G. Kołodki ma wspólnego z rozważaniami Autora.

Podsumowanie

Mimo zgłoszonych (nielicznych) uwag krytycznych należy stwierdzić, że praca mgr Kamila Michaluka stoi na wysokim poziomie i z naddatkiem spełnia wymogi ustawowe stawiane dysertacjom doktorskim, przybliżając istotne i dotychczas nieopisane szerzej zagadnienie. Z tego względu z pełnym przekonaniem pozytywnie rekomenduję K. Michaluka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Praca po wprowadzeniu poprawek (szczególnie do podsumowania) powinna zostać ogłoszona drukiem, tak żeby miała szansę dotrzeć do szerszego kręgu czytelników. Pod rozwagę Komisji poddaję przyznanie wyróżnienia dla rozprawy doktorskiej mgr Michaluka.

Dr hab. Rafał Łatka